

Перша "обсерваторія"

Юрій Хорунжий

Общині не щастило. Чоловіки кілька днів снували човнами по річці, чекаючи з моря великих табунів риби. Та несподівано задощило, вода скаламутилась і похолоднішала, а старійшини сказали, що риба такою водою не прийде. Бо Сонце відвернулося від людей, і вся живність тікає за Сонцем.

Та варто було рибалкам піти з ріки, як сила-силенна темних риб'ячих спин, плавцями розрізаючи товщу води, подалася у верхів'я на нерест.

Молодий ватаг стояв на одному коліні і спроквола занурював тичку у воду. Човен плив за течією, і ватаг лише скеровував його. Праворуч, ліворуч і позаду його човна похмуро пливли інші чоловіки. Їхні човни теж не обтяжувала здобич.

Ватаг закуняв. Примарилась йому купа риби в човні і велика, завбільшки з голову, зернина. Ватаг аж злякався, і сон пішов геть. Думки про зерна надовго заповіли ватагову голову.

...Часом плем'я збирало гарні врожаї. Та це траплялося рідко. Чому ж зерна одного разу проростають буйно і народжують багато нових зернят, а іншим разом засиджуються в землі і витикаються кволими пагінцями? Плем'я здогадувалося, що треба вчасно кидати їх в землю. Але коли саме надходить цей час? Як його підстерегти?

Тільки творець усього живого — від найдрібнішої мурашки і до бика — Сонце може вказати той день. Молодий ватаг багато разів зустрічав і проводжав його, але Сонце так і не подало ніякого знаку. Напевно, було сердите на людей общини... За віщо? Адже щодня община клала на узвишшя за селищем свої дари, вибирала якнайліпший шматок з общинного казана. Чи, може, люди просто не збагнули мови володаря всього живого, цього сліпучого велетня, що ногами вгрузає десь далеко в землю, а руками обіймає весь світ, скільки видно?

Ім'я ватага було коротке і дзвінке, як стук бронзової сокири — Руб. Одним пружним рухом він з коліна став у човні на весь зріст. За звичкою приклав долоню до чола, щоб затулити очі від Сонця... та Сонце вже не показувалося чимало днів. Руб побачив темну смугу на обрії, над високим берегом. Він стояв у човні непорушно, доки із смуги не вирізнилися глиняні житла і кам'яна загорода для худоби.

...Община зібралася в середині поселення. Колами звідси розходилися глиняні халупи. Між другим і третім рядом жител стояла кам'яна загорожа для биків, коней і овечок, далі ще кілька рядів халуп — і починався степ, а ген-ген над ним зіп'ялися гори.

Було вітряно, холодно, зривався мокрий сніг — і це після того, як община зорала дерев'яними ралами шмат землі в степу і кинула в борозни зерна торішнього врожаю, щоб вони помножилися сторазово у літньому колосі. Чоловіки й жінки, загорнуті в овечі шкури, Руб і старійшини зішлися до майдану, а кілька чоловіків зі списками на

плечах, з дудками, що вигонили верескливі звуки, вирядилися в степ оберігати общину від нападу.

Община жила волею і розумом ватага і старійшин — наймудріших в общині. Зараз вони стояли на майдані, спираючись хто на костур, хто притулившись до ближчих халуп. Сіявся сніг, вітер піднімав напнуті на плечі шкури, обкручував довкола ніг сорочки, та всі напружено дивилися в той бік, де мало показатися Сонце — таке добре й таке непостійне в своїй прихильності до общини.

— Сонце, чи з'явишся ти, наше Сонце, щоб покликати із землі на світ наші зерна! — хрипло перекричав виття вітру старійшина Плай. Він ватагував общиною перед Рубом. Але тепер тільки й робив, що гладшав, немічнів, з Плаєвих червоних повік ніби сльозилася туга. І говорив старійшина Плай дедалі рідше й менше.

І багато хто повернув голови в той бік, де за житлами простягалося зоране поле, вже начинене збіжжям.

— Сонце невдоволене нами,— додав і своє старійшина Шу.— Ми погано годуємо велике Сонце. Воно полює десь у горах, бо голодне.

— Сонце не помічає забитих для нього звірят і в'яленої риби,— мовив старійшина Сонь.

— Ми багато їмо, та мало лишаємо Сонцю. А воно потребує якнайбільше, воно дає силу всій живності,— знову озвався Плай.

— Сонце йде на лани інших общин, бо ті кладуть нашому господарю кращі кусні! — вигукнув старійшина Дол і аж похитнувся.

Чоловіки й жінки общини повертали голови від одного старійшини до другого, ловили їхні слова. Община жила розумом старійшин Плая, Шу, Дола, Соня і ватага Руба. Община повністю звірялася на них зараз, коли Сонце вже багато днів не показувало свого лица, коли було холодно, тривожно, а біле пір'я зловісно носилося над головами.

— Треба, щоб велике Сонце побачило наші дари перш, ніж дари сусідів,— увібравши голову в плечі, щоб зігрітися, мовив Шу.

— Життя Сонця і шляхи його нескінченні. Як немає кінця цій лінії,— молодий ватаг Руб підніс над головою глечик і показав намальоване червоною фарбою на ньому коло.— Добре Сонце посилає нам радощі та проганяє лихо.

— Ми повинні добре пильнувати Сонце,— продовжував Руб,— і воно підкаже, що і коли нам робити.

Старійшина Шу, що його перебив Руб, невдоволено стукав ціпком об землю, і в свою чергу перепинив Руба.

— Де ми кладемо свої дари Сонцеві? На низькому камені за поселенням. Треба піднести дароносний камінь над житлами і загородою для худоби.□— Сонце робить за день на видноколі важкий і довгий шлях. Йому мало тих звірят, що ми кладемо на дароносний камінь! — старійшині Долу від хвилювання не стоялося, він почав снувати між скоцюрбленими постатями.— Правильно каже Шу. Піднести дароносний камінь і поставити ще дароносні стовпи на шляху Сонця, щоб пожива йому не переводилася

цілий день. І тоді воно не кидатиме нашої общини.

— Наші дароносні стовпи мусять бути найвищі і повинно бути їх більше, ніж у будь-якої общини,— докинув старійшина Сонь.

— Ми посадимо кам'яні стовпи в пісок на високе місце. Щоб вони трималися якнайміцніше. Щоб не звалив їх той вітер, що зриває наші житла, і щоб не змили їх дощі й не замулили потоки,— озвався старий Плай і випростався, не знімаючи рук з костура, наче помолодшав ураз.

— Я часто дивився на Велике Сонце, коли воно прокидається,— ступив на середину майдану Руб.— Сонце кожного дня сходить в іншому місці й шлях його стелеться по колу.

— Останнього разу Сонце вийшло звідти,— Руб простягнув руку до ближчої халупи.— Настане спека, і Сонце виходитиме там. Прийде пора дощів, і Сонце постане в іншому місці й пропливе над землею нижче і швидше. А впаде сніг, Сонце вже зійде десь далі. І його шлях стане ще коротший.

Всі чоловіки, жінки й старійшини згодливо захитали головами. Бо кожний з них стежив за Сонцем,— то з надією, то з острахом,— і кожен благав сліпучий велетенський клубок про милість общині.

— Руб слушно говорить,— додав Плай.— життєдайне Сонце вподобало на видноколі різні шляхи. Коли землю вкриває сніг — одну путь. Коли розливаються ріки і припливає риба з ікрою — другу. Коли досягають зерна — третю.

Давно старий Плай не говорив так багато. Руб радісно засміявся, бо ті ж самі думки полонили і його.

— Старійшини общини хочуть поставити високі кам'яні дароносники і на кожен класти поживу Сонцеві. Кам'яний круг із дароносних стовпів годе довго, дуже довго служити Сонцю і привертати його до нашої общини. Ми поставимо посередині круга кам'яну плаху і стежитимемо за добрим Сонцем.

Ми пізнаватимемо його знаки, що несуть общині добро.

— За поселенням, на високій річковій кручі, в тій стороні, де з'являється Сонце...— заспішив старійшина Плай і закашлявся.—...там община поставить кам'яний круг. Я знаю, то найліпше місце! Ми спушимо землю і позначимо, Між якими дароносними стовпами тоді прокинулося наше Сонце. Ми покладемо зерна в землю і знову зробимо позначку. А коли зберемо нові зерна, подивимося: гарні вони, багато їх? Якщо ні, то за нового тепла спушимо землю і кинемо в неї зерна в інший час. Так ми знайдемо той шлях Сонця, що віщує нам найбільший врожай.

— І ми видовбаємо на стовпі, з-за якого виткнеться Сонце в час найвдалішої оранки, гусінь і козу! — скрикнув старійшина Дол.

Вся община схвально загула. Гусінь, що її знаходили в зораній навесні землі,— то знак Сонця до пробудження землі. А де коза бродить — там зерно родить.

— Община діждеться великої риби з Великого озера, і ми видовбаємо на дароносному камені, з-за якого покаже обличчя ранкове Сонце, отакенну рибину! Нагуляють жир молоді сарни в горах — ми видовбаємо на камені оленя! — захлинався

старійшина Сонь.

Всі збуджено заворушилися, очі жінок і чоловіків горіли, те збудження шукало собі виходу, і багато хто кинувся до своїх жител, щоб винести хмизу, звалити його до купи й запалити велике багаття.

У відповідь на це небо посвітлішало, навислі хмари тріснули, розійшлися, і всі вступили в той просвіт — чекали на велике, всеживлюче, всеосяжне, добре Сонце.

Дехто перебігав майдан, зиркаючи на багаття, дедалі неспокійних більшало, вже почали стрибати через багаття чоловіки й жінки і задоволено вигукувати, злітаючи над вогнем. Старійшини і Руб дивилися на те радісно, бо, підносячись над багаттям, людина очищається вогнем від поганого і наснажується на добре діло. Отже, люди общини схвалюють їхню думку про кам'яний круг могутньому Сонцю.

Плай грів руки над багаттям. І замислено, швидше до себе, аніж до одноплемінців, мовив:

— Багато, дуже багато разів Сонце завершить свій путь у небі, і не один раз зів'яне трава й розів'ється знову, перш ніж ми поставимо кам'яний круг із дароносними стовпами.

Ніхто на те нічого не одказав.

— Нехай Руб розповість найближчим сусідам нашим про кам'яний круг Сонцю,— задумливо вів далі Плай.— Вони не будуть нас чіпати. Вони допоможуть нам обтісувати й ставити камені. Бо захочуть, як і ми, прихильності великого Сонця.

Тільки тепер люди общини почали уявляти, що то за робота—знайти в горах, вирубати, обтесати і перевезти до селища кілька десятків кам'яних брил — дароносних стовпів. А хто ж полюватиме, ловитиме рибу, допомагатиме жінкам збирати на ланах зерна, хто піде в гори по метал для ножів, сокир, списів? Хто воюватиме нарешті з нападниками-чужинцями, ласими до общинного добра, поки община спорудить дароносний круг? Та кожен боявся вимовити ті сумніви вголос, щоб не нагнівити всевидюче Сонце, що хоча й ховається зараз десь, та все чує й знає.

І раптом сніг припинився зовсім, ущух вітер і воно з'явилося зі своєї схованки. Всі затулилися руками, якусь мить стояли заціплено, а тоді звели догори долоні, заворушилися, наступали один одному на ноги, і шалений крик радості злетів над глиняними халупами. Велике, добре Сонце показало своє обличчя! Воно почуло старійшин і Руба!

* * *

Але побоювання людей общини виявилися не даремними. У розпалі літа, коли чимало чоловіків довбало каміння для круга, а решта працювали з жінками на полі, наскочили люди сусідньої общини, що жили вниз по річці, на відстані одного сонячного переходу.

В селищі лишалися старі й малі. Наполохані появою сусідів, вони причаїлися в халупах. Чутно було, як сусіди попрямували до загороди, як звідти понеслося тривожне ревище й тупотіння вигнаних биків і коней. Чутно було, як, надривно бухикаючи, вийшов із своєї халупи старий Плай і почовгав до загону. Він кричав там щось довго і

хрипко, а потім усе стихло. Коли старі й діти повиповзали на світ, вони побачили порожню загороду, а неподалік від неї, у поросі — старого Плая з прохромленою головою.

Руб нічого не сказав, довідавшись про це. Він прибіг з поля і кинувся до мертвого. Старі скрушно хитали головами. Вони вимагали одразу ж відкликати чоловіків з гір, вирядитись у похід на сусідів і розмалювати їхні халупи їхньою ж кров'ю!

Руб думав про старого Плая. У жодної з навколишніх общин не було такого мудрого старійшини. До останньої хвилини він захищав общину як міг — кволими руками й словом. І ненависть до сусідів, що вкоротили Плаєві віку, клекотіла в ньому.

— Ні,— Руб обвів присутніх очима.— Ні. Хай чоловіки в горах добувають каміння. Ми самі вчинимо розправу з сусідами і приженемо назад биків і коней. Завтра, як тільки прокинеться Сонце, ми вирушимо й доберемося туди до ночі.

Ранком чоловіки племені подалися понад річкою, услід за її стрімкими водами. На грудях висіли широкі бронзові ножі, на плечах, хилитаючись, виблискували списи. Йшли цілий день, не зупиняючись, і надвечір за коліном річки забовваніло селище сусіднього племені.

Руб наказав своїм:

— Ми підкрадемося до них якнайближче, припадемо до землі і будемо чекати, поки вони поснуть. Потім виженемо тільки своїх биків і коней із загону і тихенько собі підемо. Ми не чіпатимемо нікого з людей.

— А старий Плай?— збурилися чоловіки.

— Він буде задоволений.

— Старий Плай вимагає помсти!

— Я теж хотів помсти, але чи не забули ви, що казав Плай? Нам несила обтесати кам'яні стовпи і поставити круг, який приверне до нас всеплодуще Сонце без сусідніх племен.

Чоловіки змовчали. Слово ватага — останнє слово. І добре, що стемніло і Рубові не видно було їхніх облич.

Вони підкралися до селища. Припавши вухом до землі, пильно слухали, як поволі засинає ворожка община.

Людська метушня стихала, чути було лише скрекотання коників і настирливий, безугавний дзвін з глибини землі. Тримавши в зубах ножі, вужами повзли чоловіки повз темні халупи.

Під стіною загороди дрімав вартовий. Наймолодший і найнетерпеливіший з людей Руба замахнувся на вартового ножем. Але Руб ухопив його за руку:

— Не чіпай, доки не прокинеться.

Чоловіки налягли на величезний камінь, що заступав вхід до загороди, і зрушили його. Руб озирнувся й побачив, що юнак завмер над сплячим і варто тому ворухнутися, як ніж проткне його тіло. Руб подумав і повернув назад.

— Йди до них. Я сам.

— Я теж зумію. Він не встигне й очей розплющити.

— Ступай до них!

Руб сів на землю зручніше, щоб пантрувати і вартового і загороду. Там знялася курява. Сонні бики ревли, нехотя відриваючи нагріті боки від землі. Ревище посилювалось, до нього приєдналося іржання наполоханих коней, і вартовий заворушився. Руб припав до землі, щоб розплющені очі вартового не натрапили на нього, і припинишк. Якщо він скрикне... Почекати ще трохи... Хай сяде — тоді...

Вартовий почав зводитися на ліктях, вирячивши сонні очі, і Руб весь напружився. А в загороді шум не стихав. Та, ніби передумавши, вартовий упав на спину, повернувся на бік і захропів.

Руб сів поруч, витер спітніле чоло. З полегшенням придивлявся до молодого, розправленого сном обличчя.

Чоловіки поспішали, підстьобували биків — ще за світ Сонця треба бути далеко звідси.

Світанок вони зустріли спокійно. Погоні не було. Руб уже й долоню до очей приставляв — видивлявся в степу своє поселення. Та раптом око вгледіло якусь темну цяточку, що рухалася з боку гір. Поволі цяточка крупнішала, перетворювалася на людську постать. Людина завмерла, вагалася: свої чи чужі? А далі побігла щосили, спотикаючись, розмахуючи руками, і Руб упізнав її — це був один з тих, що працювали в горах ще з початку літа.

Чоловік прибіг, весь у виразках, худючий, аж страшний, і сказав, що камені потрібного розміру знайдені, скинуті до підніжжя й чекають на биків.

Руб одібрав найвитриваліших биків і кілька чоловіків, а решті звелів повертатися до селища з кіньми і бути наготові вдень і вночі, бо сусіди стережись завсігди.

Руб повернув до гір, і найсправніші бики і найсильніші чоловіки пішли за ним. Треба встигнути перетягти дароносні камені, поки не прийшла пора дощів, і починати їх обтісувати. Він прямував до оливових хребтів і думав: добре, що обійшлося з тим вартовим. Тепер, коли випаде сніг, а халупи позачиняються наглухо, і тільки вогонь обігріватиме і освітлюватиме житла, він спокійно піде до цих сусідів, а потім і до інших: розповідати про кам'яний круг з дарами Сонцю. В такий час люди запинаються шкурами і вилазять з халуп тільки тоді, як кінчаються літні запаси, щоб забити звіра чи птицю, що так шукають собі поживи. Коли землю обгортає сніг, войовничість общин спадає, вони стають сходливіші. До того ж йтиметься про велике Сонце, що живить і захищає все живе і мову якого конче треба пізнати.